

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-10-86-59>

УДК 159.923.2

Харченко А.С.

Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ДОПРОФІЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ

Анотація. У статті викладені результати емпіричного дослідження, що висвітлюють психологічні особливості особистості підлітків в умовах допрофільної підготовки. Встановлено, що підлітки, які навчаються в класах з поглибленим вивченням різних навчальних предметів, мають своєрідні особливості особистості. Вони виявляються в особистісних рисах, самооцінці, рівні домагань, особистісній спрямованості та професійних нахилах. Окреслено основні задачі психолога у роботі з підлітками в умовах допрофільної підготовки: моніторинг психічного розвитку підлітків, розширення форм профорієнтаційної роботи, а також психологічна діагностика учнів при комплектуванні профільних класів. Висвітлено перспективу подальших досліджень, а саме розробку програми психологічного супроводу особистості підлітків та перевірку її ефективності в умовах допрофільної підготовки.

Ключові слова: допрофільна підготовка, підлітковий вік, особистість підлітка, професійні нахили, особистісна спрямованість, самооцінка, рівень домагань.

Kharchenko Anzhela

Poltava National V.G. Korolenko Pedagogical University

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF PERSONALITY OF ADOLESCENTS IN CONDITIONS OF PRE-PROFILE TRAINING

Summary. The article presents the results of an empirical study that highlights the psychological peculiarities of personality of adolescents in conditions of pre-professional training. It is implemented in grades 8-9 with the aim of professional orientation of pupils, assistance of their choice of the direction of profile education in high school. It is established that adolescents who study in classes with in-depth study of various subjects, have original personality peculiarities. They are manifested in personality traits, self-esteem, levels of demands, personal orientation and professional inclinations. Pupils of mathematical class, unlike pupils of humanitarian class, are more practical, persistent, balanced, prone to analysis and intellectual processing of information, have a developed sense of duty, but they are more anxious. In interpersonal communication they are more closed; they are more likely to have difficulties while establishing direct contact. Pupils of humanitarian class, comparing with pupils of mathematical class, are characterized with greater flexibility, sociability, but less emotional stability. They are cheerful, expressive, have more developed aesthetic interests. They are less likely to be dissatisfied with themselves and to self-flagellation. Most pupils of the mathematical class have a higher level of demands than the level of self-esteem. In the humanitarian class the opposite trend is observed: self-esteem of most pupils is higher than the level of their demands. Humanitarian pupils are characterized with the need to communicate, the desire to maintain good relations with peers. They show a lasting interest in joint activities. Pupils who study at mathematical class have a more developed interest in the work process; they are less focused on interaction, but tend to perform tasks independently. The inclinations towards the types of professions of mathematical and humanitarian class pupils are mostly related to the educational profile. The interests of most adolescents of the mathematical class located in the area of calculations, accurate calculations, functioning of mechanisms and devices. The most optimal types of professions for them were «Person-sign system» and «Person-technique». Pupils of the humanitarian class differ from pupils of mathematical one in the desire for sophistication, creativity, direct interpersonal interaction. The types of professions that suit their interests best are «Person-person», «Person-artistic image», «Person-nature». The main directions of the psychologist's work with adolescents in the conditions of pre-professional training are outlined. The prospect of further research is highlighted, namely the development of a program of psychological support of the personality of adolescents and test of its effectiveness in conditions of pre-professional training.

Keywords: pre-professional training, adolescence, adolescent personality, professional inclinations, personal orientation, self-esteem, level of demands.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні одним із головних напрямів реформи НУШ є формування мережі старших профільних шкіл. Профільне навчання сприяє формуванню ціннісних орієнтацій, розвитку творчого, продуктивного мислення учня, його самостійності, здатності приймати рішення, а також формує вміння будувати успішні міжособистісні взаємовідносини [4]. Таким чином, профільне навчання виступає важливою умовою становлення і розвитку особистості школяра.

Допрофільна підготовка здійснюється у 8-9-х класах з метою професійної орієнтації

учнів, сприяння у виборі ними напряму профільного навчання в старшій школі. Форми її реалізації – введення курсів за вибором, поглиблене вивчення окремих предметів.

Підлітковий вік є важливим періодом онтогенезу, коли значний розвиток отримує особистісна сфера. Проте в підлітковому віці можуть виявлятися дисгармонійність особистості, мінливість інтересів, що й актуалізує необхідність вивчення особливостей особистості у цей віковий період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження особистісних особливостей учнів

в умовах профільного навчання та допрофільної підготовки здійснювали Л.Г. Верьовкіна [1], М.С. Дьогтева та І.В. Пшеничнова [2], О.І. Серпіонова [3], О.Л. Юрчук [5] та інші дослідники.

О.Л. Юрчук [5] виявила зв'язок психологічних особливостей старшокласників з профілем навчання в гімназії. Так, лінгвістичний профіль найбільш спрямований на самоактуалізацію, яка вступає в суперечність з тенденціями нонконформізму та прагненнями до конвенційності і конгруентності поведінки. Для учнів лінгвістичного профілю характерна стійкість прагнення самостійно мислити та оригінальності ідей у відповідності зі схильністю до компромісів, конгруентністю та відповідальністю в контактах з іншими. У цьому профілі з підвищенням рівня інтелекту учнів характерне підвищення загального прагнення до самоактуалізації та позитивної оцінки, а також до лідерських тенденцій.

Економіко-правовий профіль відрізняється найбільшою актуалізацією креативності та контактності, вираженою не лише здатністю до встановлення міцних та доброзичливих відносин з іншими, але й прагненням до нівелювання соціальних стереотипів, здатності до адекватного самовираження у спілкуванні. Учні задоволені стабільним стилем міжособистісної взаємодії. У той же час в окремих учнів з підвищенням інтелектуального рівня відбувається ухилення від лідерства, посилення реалістичної бази суджень та скептицизму.

Економіко-математичний профіль виявився найменш контактним. Фактор самоактуалізації тут є найменш значущим. Підвищення рівня саморозуміння відбувається за рахунок знецінення гуманістичних цінностей. Найбільш важливим є конвенційність поведінки у поєднанні з прихованою потребою в допомозі та довірі з боку інших. Учні даного профілю відрізняються відповідальністю, проте, інертністю в прийнятті рішень, невпевненістю в собі, що перешкоджає прояву лідерських тенденцій, а також стійкістю конгруентності, пошуком визнання та особистісної тривожності. Учні, які мають більш високий рівень інтелекту, властиві негативна самооцінка та прагнення до присвоєння гуманістичних цінностей.

Фізико-математичний профіль відрізняється висунуванням на перший план екстернальної особистісної спрямованості – поєднання конвенційної поведінки з прихованою потребою у визнанні з боку інших; більш високим інтелектом; негативною самооцінкою; нехтуванням емпатійних форм міжособистісної взаємодії; орієнтацією на думку значимих інших та співробітництво.

У результаті дослідження О.І. Серпіонова [3] виявила, що особистісні особливості школярів, які здійснили усвідомлений вибір профілю, обумовлені переважним у них типом міжпівкульної асиметрії. Наприклад, для учнів гуманітарних класів характерні оригінальність мислення та своєрідність особистісної позиції, бажання доводити свій погляд на світ. Їм властиві активна особистісна позиція, висока пошукова активність, перевага мотивації досягнення, впевненість і швидкість у прийнятті рішень, доволі розкута поведінка, безпосередність у прояві почуттів, мовної продукції і в манерах. Їх висловлювання і дії часто випереджають планомірну

і послідовну продуманість вчинків. У них спостерігається відсутність конформності, проте, виявляється прагнення до незалежності, загострене почуття справедливості.

Учні політехнічних класів відрізняються практичністю, тверезістю поглядів на життя, прагненням до опори на власний досвід, здатністю дотримуватися встановлених норм і порядків, раціоналізмом і реалізмом. Учні цього профілю незвично робити припущення в стилі «а що якщо, раптом могло б бути так». Їх відрізняє знижена толерантність до неможливого, яка компенсується логікою, а також ригідність установок і способів вирішення ситуації.

Учні природничо-наукових класів властиві підвищена ситуативна тривожність, домінування пасивно-страждальної позиції, невпевненість у собі і в стабільності ситуації, розвинене почуття відповідальності, сумлінність, обов'язковість, скромність. Таким учням властива емпатійність. Характерною інтелектуальною рисою цього типу особистості є дослідницька спрямованість, прагнення дивитися в глибину речей і явищ, аналізувати не тільки зовнішню інформацію, а й глибокі причинно-наслідкові зв'язки.

М.С. Дьогтева та І.В. Пшеничнова [2] виділили особистісні властивості і мовні особливості, які виступають в якості фактора вибору профільного класу: учням гуманітарного профілю характерні оригінальність мови, особистісна імпульсивність; учні архітектурного профілю виявляють соціальну інтровертированість, що визначає зниження високого рівня життєлюбства; для учнів політехнічного профілю характерні особистісна тривожність, невротичний зверхконтроль, емоційна лабільність.

Л.Г. Верьовкіна [5] вважає, що спеціалізоване навчання є фактором формування ціннісних орієнтацій учнів підліткового віку. Так, в учнів математичної та гуманітарної спеціалізації вони спрямовані на одержання освіти і можливість подальшої професійної успішності. Проте для математичних класів більш значимими є ціннісні орієнтації, пов'язані з вивченням наук, а для учнів гуманітарних класів – з творчим підходом. Ієрархія ціннісних орієнтацій учнів загальноосвітніх класів будується на позитивних міжособистісних відносинах. Учні класів компенсуючого навчання характерна ієрархія ціннісних орієнтацій, що протиставляється вимогам суспільства. Найбільша кількість співпадань у планах майбутніх цілей, спрямованих на мрію і на справу, виявляється в учнів математичних класів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасній психологічній науці бракує досліджень, в яких виявлялися б особливості особистості підлітків, які навчаються у різних класах з поглибленим вивченням різних навчальних предметів. Крім цього потребують уточнення основні напрями роботи психолога з підлітками в умовах допрофільної підготовки.

Мета статті. Головна мета цієї роботи полягає в аналізі результатів емпіричного дослідження психологічних особливостей особистості підлітків в умовах допрофільної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилося на базі Комунального закладу «Полтавська загальноосвітня школа І-ІІІ ступеня

нів №2 Полтавської міської ради Полтавської області». У дослідженні взяли участь 70 підлітків віком 14-15 років серед яких 35 учнів математичного і 35 учнів гуманітарного класів.

У дослідженні було використано багатфакторний особистісний опитувальник (за Р. Кеттеллом (форма С)), методики дослідження самооцінки та рівня домагань (за Дембо – Рубінштейн; модифікація А. Прихожан) вивчення спрямованості особистості (за М. Кучером, В. Смекалом) та диференціально-діагностичний опитувальник (ДДО; за Є. Клімовим).

Дослідження тривало у чотири етапи.

На першому етапі було виявлено особистісні риси підлітків. Результати проведеного дослідження дозволяють констатувати, що в учнів математичного класу виявлено такі властивості, що відбивають інтелектуальну сферу особистості, – розвиненість аналітичного мислення (фактор В), практичність та реалістичність (фактор М), радикалізм (фактор Q1). В інтелектуальній сфері учнів гуманітарного класу – утруднення у вирішенні логічних задач (фактор В), мрійливість, багата уява (фактор М), вузькість інтелектуальних інтересів (фактор Q1).

В емоційній сфері підлітків-математиків спостерігалися підвищена тривожність (фактор О), напруженість (фактор Q4), висока нормативність поведінки (фактор G) та високий рівень самоконтролю (фактор Q3). В емоційній сфері підлітків-гуманітаріїв виявлені імпульсивність, зміна настрою (фактор С); життєрадісність, емоційна значущість соціальних контактів, експресивність (фактор F); схильність до мінливої поведінки, гнучкість у ставленні до соціальних норм (фактор G); чутливість та вразливість (фактор I); відкритість (фактор L); відносна розслабленість і спокійність (фактор Q4).

У комунікативній сфері учнів математичного класу виявилися такі властивості особистості, як замкнутість (фактор А), стриманість (фактор F), прямолінійність (фактор N), а нерішучість, обережність (фактор H). Комунікативна сфера учнів гуманітарного класу характеризувалася виявом таких особистісних властивостей: комунікабельності, готовності до спільної діяльності (фактор А); прямолінійності, безпосередності, емоційності (фактор N); сміливості та активності (фактор H).

Таким чином, учні математичного класу, на відміну від учнів гуманітарного класу, більш практичні, наполегливі, урівноважені, схильні до аналізу та інтелектуальної переробки інформації, мають розвинене почуття обов'язку, проте, більш тривожні. У міжособистісному спілкуванні вони більш замкнуті; у них частіше виникають труднощі у встановленні безпосередніх контактів.

Учні гуманітарного профілю порівняно з учнями-математиками характеризуються гнучкістю, товариськістю, меншою емоційною стійкістю. Вони життєрадісні, експресивні, мають більш розвинені естетичні інтереси. У них рідше спостерігається невдоволеність собою та самобичування. Можна припустити, що підлітки математичного класу можуть бути більше невдоволеними собою, критичнішими у ставленні до себе, ніж учні гуманітарного класу.

Другий етап нашого дослідження передбачав вивчення самооцінки і рівня домагань учнів

математичного і гуманітарного класів. Так, у більшості учнів математичного класу (34,4%) самооцінка відповідає низькому її рівню. Менша самооцінка учнів (28,5%) мала середній її рівень. Високий рівень самооцінки спостерігався у 25,7% підлітків. Найменша кількість учнів-математиків (11,4%) мали дуже високий її рівень.

Більшість учнів математичного класу (40,0%) мали високий рівень домагань. Деяко менша кількість (34,2%) виявили середній їх рівень. Низький рівень домагань продемонстрували 17,2% учнів. Найменша кількість підлітків (8,6%) мала дуже високий його рівень.

37,1% учнів-гуманітаріїв мали високий рівень самооцінки. У меншій кількості підлітків (25,7%) спостерігався середній її рівень. Низький рівень самооцінки був притаманний 20,0% учнів. Для 17,2% підлітків характерний дуже високий її рівень.

Найбільший відсоток в учнів-гуманітаріїв (37,1%) виявив середній рівень домагань. Деяко менша кількість підлітків (34,2%) мали високий їх рівень. У 25,7% учнів спостерігався низький рівень домагань. Лише у 3,0% досліджуваних виявлено дуже високий їх рівень.

Порівнюючи результати дослідження самооцінки та рівня домагань учнів, можна припустити, що більшість учнів математичного класу мають вищий рівень домагань, ніж рівень самооцінки. В гуманітарному класі спостерігається протилежна тенденція: у більшості учнів самооцінка вища за рівень домагань.

Отже, аналізуючи отримані результати, можна констатувати те, що учням математичного класу, на відміну від учнів гуманітарного класу, притаманна більша вимогливість до себе та своїх досягнень. Вони здатні критичніше оцінювати власні вчинки, що може відбиватися на їх самооцінці та викликати тривожність. Крім цього, більшість підлітків математичного класу схильні ставити перед собою надто складні та нереалістичні цілі, як наслідок завищеної самооцінки та рівня домагань. Учні гуманітарного класу впевненіші в собі, порівняно з учнями математичного класу, частіше схильні обирати простіші цілі та виявляти своєрідну "соціальну хитрість".

Третій етап нашого дослідження мав на меті аналіз типів особистісної спрямованості учнів різних навчальних профілів.

У результаті дослідження було виявлено, що спрямованість на взаємодію мали 27,5% учнів математичного класу, тоді як у гуманітарному класі – 37,2% підлітків.

42,8% підлітків математичного класу виявили ділову спрямованість. Натомість у гуманітарному класі таку спрямованість мали 28,5% учнів.

Спрямованість на себе продемонстрована у 34,3% учнів гуманітарного класу і 29,7% учнів математичного класу.

Таким чином, учні математичного класу, у порівнянні з учнями-гуманітаріями, більше спрямовані на завдання, мають розвинений інтерес до процесу праці, виявляють безкорисливе прагнення до опанування нових навичок та умінь. Вони менше спрямовані на взаємодію, схильні до самостійного виконання поставлених завдань. Крім цього у них спостерігається прагнення на досягнення особистих цілей.

Учні гуманітарного класу відрізняються потребою у спілкуванні, прагненням підтримувати добрі відносини з однолітками. Вони виявляють стійкий інтерес до спільної діяльності. Для них є важливим досягнення особистого добробуту та прагнення підтвердити особистісну першість та престиж. Виконання поставлених завдань пов'язане в них із прагненням до самопізнання, самовдосконалення та бажанням знатися на відносинах людей, зрозуміти їх принципи і переконання.

Четвертий етап нашого дослідження полягав у вивченні особливостей професійної спрямованості учнів математичного і гуманітарного класів.

Типами професійної спрямованості, які домінують в учнів-математиків, є такі: «Людина-знакова система» (34,2%) та «Людина-техніка» (28,6%). Типи професій «Людина-людина» та «Людина-природа» виражені в учнів не яскраво та складають першість у цих учнів відповідно 17,1% та 11,4%. Найменша кількість підлітків обрала професії типу «Людина-художній образ» (8,7%).

31,4% учнів гуманітарного класу обирали професії типу «Людина-людина». Менша кількість підлітків виявили інтерес до професій типу «Людина-художній образ» (22,8%) та «Людина-природа» (20,0%). Тип «Людина-техніка» суттєво не виражений, інтерес до нього має 14,1% учнів. Найменша кількість учнів (11,7%) обрала професії типу «Людина-знакова система».

Аналізуючи отримані результати, можна констатувати, що інтереси більшості підлітків мате-

матичного класу пов'язані зі сферою обчислень, точних розрахунків, роботою механізмів та пристроїв. Більшість учнів гуманітарного класу відрізняються від учнів-математиків прагненням до витонченості, творчості, безпосередньої міжособистісної взаємодії. Крім цього, інтереси учнів обох класів не обмежуються специфікою лише своїх профільних предметів. Так, у математичному класі є учні, які цікавляться природничими та соціальними науками, мистецтвом. У класі гуманітаріїв спостерігається схожа тенденція. Проте, у цих класах відсоток таких учнів менший.

Висновки і пропозиції. Отже, допрофільна підготовка сприяє формуванню специфічних особливостей особистості підлітків. Встановлено, що в особистісних особливостях підлітків класів з поглибленим вивченням різних навчальних предметів існують відмінності, які виявляються в особистісних рисах, самооцінці, рівні домагань, особистісній спрямованості та професійних нахилах.

Для успішного розвитку особистості підлітка в умовах допрофільної підготовки необхідно здійснювати психологічний супровід. Основними завданнями психологічного супроводу є моніторинг психічного розвитку підлітків, розширення форм профорієнтаційної роботи, а також психологічна діагностика учнів при комплектуванні профільних класів.

Перспективою нашого дослідження є розробка програми психологічного супроводу особистості підлітків та перевірка її ефективності в умовах допрофільної підготовки.

Список літератури:

1. Вережкина Л.Г. Специализированное обучение как фактор формирования ценностных ориентаций учащихся : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07. «Педагогическая психология»; ГОУ ВПО «Московский государственный областной университет». Москва, 2006. 26 с.
2. Дегтева М.С., Пшеничнова И.В. Психологические особенности обучающихся профильных классов. *Шуйская сессия студентов, аспирантов, педагогов, молодых ученых итоги 10-летия международной деятельности ШГПУ – Шуйского филиала ИвГУ* : материалы XII Международной научн. конф. Иваново: Ивановский государственный университет, Шуйский филиал, 2019. С. 122–123.
3. Серпионова Е.И. Особенности межполушарной асимметрии, личности и речи учащихся разных образовательных профилей. *Инновационные проекты и программы в образовании*. 2012. № 5. С. 47–50.
4. Харченко А.С. Психолого-педагогичні критерії диференціації навчання молодших школярів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія»; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2000. 19 с.
5. Юрчук О.Л. Некоторые особенности личностного развития учащихся различных образовательных профилей. *Профильная школа*. 2007. № 3. С. 16–21.

References:

1. Verevkina, L.G. (2006). *Specializirovanoe obuchenie kak faktor formirovaniya cennostnykh orientacij uchashhihsja* [Specialized education as a factor in the formation of value orientations of students] (PhD Thesis), Moskva: GOU VPO «Moskovskij gosudarstvennyj oblastnoj universitet».
2. Degteva, M.S., & Pshenichnova, I.V. (2019). *Psihologicheskie osobennosti obuchajushhihsja profil'nyh klassov* [Psychological characteristics of students in specialized classes]. *Proceedings of the Shujskaja sessija studentov, aspirantov, pedagogov, molodyh uchenyh itogi 10-letija mezhdunarodnoj dejatel'nosti ShGPU – Shujskogo filiala IvGU (Russia, Moscow, July 4, 2019)* (eds. Chervova A.A.), Ivanovo: Ivanovskij gosudarstvennyj universitet, Shujskij filial, pp. 122–123.
3. Serpionova, E.I. (2012). *Osobennosti mezhpulusharnoj asimmetrii, lichnosti i rechi uchashhihsja raznyh obrazovatel'nyh profilej* [Features of hemispheric asymmetry, personality and speech of students of different educational profiles]. *Innovacionnye proekty i programmy v obrazovanii*, no. 5, pp. 47–50.
4. Kharchenko, A.S. (2000). *Psyholoho-pedahohichni kryterii dyferentsiatsii navchannia molodshykh shkoliariv* [Psychological and pedagogical criteria for differentiation of education of junior schoolchildren] (PhD Thesis), Kyiv: National Pedagogical Dragomanov University.
5. Jurchuk, O.L. (2007). *Nekotorye osobennosti lichnostnogo razvitija uchashhihsja razlichnyh obrazovatel'nyh profilej* [Some features of the personal development of students of various educational profiles]. *Profil'naja shkola*, no. 3, pp. 16–21.